

علم اصول الفقه

۳۴

۷-۱۰-۱۹ پیدایش علم اصول

دراسات الاستاذ:
مهدي الهادي الطهراني

شهید سید محمد باقر صدر

- آخرین شخصیتی که می‌توان گفت نوآوری‌های جدی در اصول دارد، شهید صدر (شهادت ۱۴۰۰ هـ. ق) است. وی از جهات مختلف، ابداعات و ابتکاراتی را در اصول عرضه کرده و در ترتیب، عرضه‌ی مباحث اصولی، در نحوه‌ی استدلال‌های اصولی، در نتیجه‌گیری‌ها و آرای اصولی نوآوری‌های جدی دارد.

شهید سید محمد باقر صدر

- شهید صدر در تاریخ علم اصول، در ادامه‌ی مکتب نجف قرار می‌گیرد و می‌توان گفت: تاریخ اصولی حوزه‌ی نجف با شهید صدر پایان می‌یابد. وی شاگرد مستقیم آقای خوئی است و آقای خوئی، شاگرد مشایخ سه گانه‌ی علم اصول: نائینی، اصفهانی و آقا ضیاء عراقی می‌باشد.

شہید سید محمد باقر صدر

- البتہ آقای خوئی بیش از همه تحت تأثیر مرحوم نائینی است و از دو استاد دیگر خود کمتر تأثیر پذیرفته است. از این روی وقتی شہید صدر تعبیر «مدرسة النائینی» را به کار می‌گیرد، مرادش آقای نائینی و شاگردان مبرز وی و در رأس همه‌ی آنها، مرحوم آقای خوئی است.

شہید سید محمد باقر صدر

- اما علی رغم شاگردی شہید صدر نزد آقای خوئی، اصول وی به لحاظ ابتکارات و ابداعاتی کہ دارد، ادامہی اصول آقای خوئی یا آن مشایخ سه گانہ به حساب نمی آید. شہید صدر خود مبدع و مبتکر اندیشہی اصولی شمرده می شود.

شہید سید محمد باقر صدر

- در اینجا بدون وارد شدن در بحث‌های محتوایی مربوط به این ابداعات و ابتکارات، برخی از آنها را اشاره می‌کنیم:

شہید سید محمد باقر صدر

- ا. یک از بحث‌هایی که شهید صدر طرح می‌کند و آثار فراوانی در مباحث اصول دارد و البته ما آن را جزو مبادی اصول می‌شماریم نه جزو مباحث اصول، مسأله‌ی جمع بین حکم ظاهری و حکم واقعی است.

شهید سید محمد باقر صدر

- این مسأله یکی از معضلات کلامی اصول بود که قرن‌ها ذهن اصولی‌ها و فقها را به خود مشغول نموده بود. اصولی‌ها راه حل‌های متفاوتی را برای حلش عرضه کرده بودند، ولی شهید صدر شیوه‌ای را برای حل آن عرضه می‌کند که در تاریخ علم اصول نمونه ندارد. البته جرقه‌ی این شیوه در آثار مرحوم عراقی زده شده بود، اما تبدیل آن به یک اندیشه‌ی کامل با معیارها و موازین منطقی در آثار شهید صدر دیده می‌شود. بر اساس همین مبنا، شهید صدر در علم اصول دیدگاه‌هایی متفاوت با سایر اصولی‌های دارد.

شهید سید محمد باقر صدر

- ب. یکی دیگر از کارهای کلان شهید صدر، ترتیب جدید در بحث‌های اصولی است. ترتیب مباحث اصولی و نحوه‌ی عرضه‌ی این بحث‌ها به عنوان یک بحث جدی هیچ وقت در علم اصول مطرح نگردیده است. البته مرحوم شیخ در عدة الاصول به این نکته که چرا کتاب خودش را با این ترتیب ارایه نمود و چرا آن بحث‌ها را مطرح کرد، اشاره کرد، اما این که آیا ترتیب‌های دیگری را می‌توان داشت؟ و این ترتیب‌ها چه منطقی را دارد؟ در کلام شیخ نیست.

شہید سید محمد باقر صدر

- بعد از شیخ طوسی ہم کسی بہ نحو جدی بہ این بحث نپرداختہ است و همچنان کہ در طی بحث‌های پیش بارہا بیان شد، تقریباً ترتیب مباحث اصول با وجود تألیفات فراوان، بدون تغییر باقی ماندہ است.

شہید سید محمد باقر صدر

- توسعه‌ی شیخ انصاری هم فقط مربوط به قطع و ظن و اصول عملیه بود، بدون این که ترتیب بحث‌های قبلی را خیلی تغییر دهد. یعنی آنچه شیخ انصاری بیان نمود، با این که فتح باب تازه‌ای در مباحث اصولی بود، بدون نظر به بحث‌های قبلی در انتهای آنها مطرح گشت.

شهید سید محمد باقر صدر

- اگر چه نباید تعدیل‌ها و تغییراتی را که احیاناً محقق حلی در معارج و بیش از او علامه حلی در کتاب‌های اصولی خویش، در ترتیب بحث‌های اصولی انجام دادند، از نظر دور داشت. دیدیم بحث تعادل و ترجیح در بحث علامه حلی از اخبار جدا می‌گردد و تبدیل به تعارض ادله می‌شود.

شهید سید محمد باقر صدر

- همچنین نباید کاری را که مرحوم اصفهانی، از علمای متأخر، در ترتیب علم اصول شروع نمود و موفق به تکمیل نشد، فراموش کرد. اما علی رغم این اصلاحات و ابداعات در اصول در طول گذشت سالیان دراز از زمان پیدایش این علم، شهید صدر تنها کسی است که به صورت جدی به بحث ترتیب پرداخته است.

شهید سید محمد باقر صدر

- چه مرحوم اصفهانی قبل از او فقط ترتیب خودش را ذکر می‌کند و از ترتیب‌های دیگر و از منطق ترتیب سخنی به میان نمی‌آورد.
- شهید صدر بحث ترتیب را در فصلی جداگانه مطرح می‌کند و در مورد شیوهی ترتیب بحث‌ها و منطق آنها سخن می‌گوید.

شهید سید محمد باقر صدر

- ج. از جمله ابتکارات کلان دیگر شهید صدر، متدولوژی بحث‌های اصولی است. مثلاً وقتی در بحث الفاظ وارد می‌شود، متدولوژی بحث‌هایی را که به شکل تحلیل زبان است، مطرح و تبیین می‌کند؛ بحث‌هایی همچون این بحث که آیا شیوهی ما استقرایی است یا شیوهی مراجعه به عرف و یا شیوهی تحلیل عقلی.

شہید سید محمد باقر صدر

- توجہ بہ روش شناسی در آثار او بہ صورت کاملاً پیرنگ دیدہ می شود و اگرچہ بحث متدولوژی را جداگانہ طرح نمی کند، اما بہ صورت کلی بہ روش های موجود در مباحث اصول می پردازد. در آثار دیگران مطلب این گونه نیست. آنها بہ صورت طبیعی از روش ها استفادہ کردہ اند، اما بہ مطالعہی این روش ها و توضیح این روش شناسی چندان اہتمامی نداشتند.

شهید سید محمد باقر صدر

- د. جدا کردن مرز بحث‌های اصول از غیر اصول، یکی دیگر از کارهای کلان شهید صدر در علم اصول است.
- تفکیک مرز اصول از غیر آن شعاری بود که سید مرتضی با آن اصول خویش را آغاز نمود، شهید صدر در پی همان بود و امروز ما هم باید همین شعار را ادامه دهیم.
- اهمیت تعیین مرز دانش‌ها امروز به مراتب بیشتر از گذشته است؛ اگر چه همواره این تفکیک مورد توجه علما بوده است.

شهید سید محمد باقر صدر

- هر چند سید مرتضی با همین شعار تفکیک کار را آغاز کرد، اما ردپای بسیاری از مباحث کلامی را در ذریعه می بینیم.
- شهید صدر نیز سعی بر روشن تر کردن این حد و مرز دارد، اما این که میزان موفقیت وی در این زمینه به چه اندازه می باشد، مطلبی است که در آینده واضح خواهیم کرد.

شهید سید محمد باقر صدر

- مثلاً مسأله‌ی جمع بین حکم ظاهری و واقعی در اصول ایشان به عنوان یک مسأله‌ی اصولی طرح شده است؛ در حالی که این مسأله جزو مبانی کلامی علم اصول شمرده می‌شود؛ یعنی نه کلام مصطلح و اعتقادی محض است و نه مسأله‌ی اصولی.

شهید سید محمد باقر صدر

- هـ. از دیگر کارهای کلان شهید صدر، طرح هر مسأله از مسایل اصول با تمامی زوایای ممکن در بحث است. او مسأله را از زوایای مختلفی که می شود طرح کرد، مطرح می نماید. همین امر سبب شده در نحوه استدلال های اصولی بتواند نوآوری-هایی داشته باشد.

شہید سید محمد باقر صدر

- قدما چون از زوایای مختلف به مسأله نگاه نکردند، آن نوع، نوآوری را نداشتند. مسلماً اگر کسی از همانجا که دیگران نگاه کردند، بنگرد، همانی را می گوید که دیگران گفته اند. دقت نظر تا جایی تأثیر دارد که آنچه دیگران خوب ندیده اند، ببیند، اما به هر حال از آن زاویه تا حدی می شود دقت نظر را اعمال کرد. از آن زوایه هر چه بیشتر دقت کنیم، بیشتر دیده نمی شود.

شہید سید محمد باقر صدر

- اما آنگاہ کہ زاویہی دید را تغییر دادیم و از زوایای دیگر نگاہ کردیم، ممکن است چیزی را بینیم کہ از زوایای قبل، میسر نبود و باز اگر این دو دیدگاہ را کنار ہم بگذاریم، ممکن است چیزهایی بہ دست آید کہ هیچ کدام از آنها، آن مجموع را بہ دست نمی دہد.
- شہید صدر این گونہ عمل کردہ است و اگر می بینیم قدما نوآوری خاص او را در یک مسألہ ندارند، نہ از آن جہت است کہ ناتوان بودہ اند، بلکہ زوایہ دید آنها کشش بیش از این را نداشته است.

شهید سید محمد باقر صدر

- شهید صدر در کنار این کارهای کلان و ابتکارات و ابداعات، نقطه ضعف-هایی هم دارد:

شهید سید محمد باقر صدر

- مهمترین نقطه ضعف وی همان نقطه ضعف مدرسه‌ی نجف است. زیاده روی در بحث‌های اصولی غفلت از وسیله بودن اصول برای فقه، فرو رفتن در خود اصول به عنوان دانش مستقل از جمله خصلت‌های اصولی شهید صدر است.

شہید سید محمد باقر صدر

- او در برخی بحث‌ها خیلی تعمق می‌کرد؛ در حالی که آنها به دلیل قلت فایده، ارزش این همه بحث را نداشتند. شہید صدر همچون دیگر علمای نجف کار به فایده-ی فقہی و ثمره-ی عملی آن نداشت، فرض-هایی را مطرح می‌کرد که هیچ کس فرض نمی‌کند؛ فرض‌های غیر مفروض! که گاهی توضیح آنها زحمت زیادی را دنبال خود دارد.

شہید سید محمد باقر صدر

- از آثار نگاه استقلالی و افراطی به علم اصول این است کہ شہید صدر در برخی مباحث بین دیدگاہ‌های علم اصول فرق‌های ظریفی می‌گذارد کہ در نگاه دیگران هیچ فرقی ندارند. دیگران احساس می‌کنند صاحبان آن دیدگاہ‌ها یک چیز می‌خواستند بگویند اما با دو زبان.

شہید سید محمد باقر صدر

- البتہ شہید صدر خیلی قوی بحث می‌کند، کسی به راحتی نمی‌تواند تفاوت ادعا شده بین اقوال را رد کند. شہید صدر آن قدر شاہد می‌آورد کہ شاید خود قایلان آن اقوال نیز متوجه نبودند.

شہید سید محمد باقر صدر

- با این وصف گاہ در یک مسأله شہید صدر آرای متنوعی را ذکر می‌کند. اما وقتی نگاہ می‌کنیم دو یا سه رأی بیشتر وجود ندارد و بقیہ پردازش خود شہید صدر است. البتہ خود او ہم، ہمہی آرا را نمی‌پذیرد، بلکہ یک بہ یک آنها را نقل و تقد می‌کند و حق مطلب را در ضمن آنها مطرح می‌نماید.

شہید سید محمد باقر صدر

- کار شہید صدر اگر چہ بہ لحاظ کار علمی، کار قشنگی بہ نظر می آید؛ اما اثری بر آن مترتب نیست.

شهید سید محمد باقر صدر

- ما در بحث‌های اصول به این نوآوری‌ها به لحاظ محتوایی خواهیم پرداخت.
- ر.ک: سید کاظم حائری، مباحث الاصول، زندگی شهید صدر، ص ۵۷.
- این مسأله با این که یک مسأله‌ی اصولی نیست، اما چون یک مبنای کلامی در علم اصول است در بسیاری از مسایل اصولی اثر دارد و در نتایجی که گرفته می‌شود، تأثیر می‌گذارد.
- کفایه‌ی مرحوم آخوند در دو جلد عرضه گشت که جلد اول در مباحث الفاظ و جلد دوم در مورد قطع و ظن و اصول عملیه است.
- ر.ک: سید محمود هاشمی، بحوث فی علم الاصول، ج ۱، ص ۹.
- ر.ک: سید محمود هاشمی، بحوث فی علم الاصول، ج ۱، ص ۹.
- ما نمونه‌ای از این دست را در بحث مکتب نجف مطرح کردیم و دیدگاه‌های افراطی مکتب نجف را که در آثار شهید صدر بروز یافته، بیان نمودیم و انشاء الله در بحث‌های اصولی به بخشی از آنها اشاره خواهیم کرد (ر.ک: سید محمود هاشمی، بحوث فی علم الاصول، ج ۵، صص ۲۰۹ - ۲۲۲).
- استاد ما جناب آقای حائری حفظ الله به دلیل التزام به ذکر تمام مباحث شهید صدر همه‌ی آنها را بیان می‌کرد، اما خود توجه داشت که بسیاری از آنها صرفاً بحث است و فایده‌ی عملی ندارد. گاه تعبیر می‌کردند، این بحث ثمره‌ی دنیایی ندارد و فکر نمی‌کنم ثمره‌ای هم در آخرت داشته باشد.